

2-TOM, 9-SON

Mahmudxo'ja Behbudiy qarashlarining ijtimoiy-falsafiy tahlili
Esonov Fazliddin Dushayevich

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadid olimlarimizdan biri Mahmudxo'ja Behbudiy qarashlarining ijtimoiy va falsafiy tahlili borasida fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar. Mahmudxo'ja Behbudiy, jadidchilik, ijtimoiy, mafkura, Turkiston, ma'rifatparvarlik, tuzum.

Jadidlar harakatida ta'lim-tarbiya masalasining boshlanishi avvalo milliy ozodlik g'oyalariining ildizi edi. Jamiyatda biror bir g'oya o'zining namoyon bo'lishini o'sha jamiyatda bo'layotgan ijtimoiy tuzumning mahsuli sifatida o'zining ta'sirini ko'rsatib boradi. Jadidlar harakati ham mana shunday o'z davrining reaksiya g'oyasi edi. Bu esa jamiyatdagi ijtimoiy muhitning bir tasodifiy hodisasi bo'lmay, balki ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlarning natijasi bo'ldi.

Ma'lumki, har qanday ijtimoiy-siyosiy tuzumdagi hurfikrlik imkoni, darajasi o'sha davrning ilg'or milliy ziyolilari qarashlari orqali namoyon bo'ladi. Ularni sinchiklab o'rganish va tahlil etish bilan o'z davri hukmron mafkurasining ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy hayotga qay darajada ta'sir etganligini, shuningdek, jamiyat taraqqiyotidagi salbiy hamda ijobiy taraflarni aniqlash imkoni kengayadi. XX asr boshlarida Turkiston milliy ziyolilarining fikr-mulohazalari xalq taraqqiyoti hamda dunyoqarashining kengayishiga xizmat qildi va ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-ma'naviy hayotda muhim o'rin egallay oldi. Ular nafaqat nazariy jihatdan fikr-mulohazalar bildirdilar, balki amalda ham o'z sa'yi harakatlarini ayamadilar. Shunday insonlardan biri Mahmudxo'ja Behbudiy edi.

Turkistonda jadidchilik harakatiga asos solgan buyuk ziyoli Mahmudxo'ja ko'plab sohalarda qimmatli fikrlarini aytgan. Uning publitsistika, teatr, adabiyot, bosma ishi, turkistonliklarning siyosiy ongi borasidagi qarashlari va amaliy ishlari yaxshi o'rganilgan. Lekin Behbudiy til haqida ham fikrlarini aytib o'tgan. Uning o'zbek tili, umuman mintaqadagi til siyosati borasidagi fikrlari bugungi kunga qadar eskirmagan.

Turkistonlik ziyolilar orasida birinchi bo'lib Behbudiy Gasprinskiyning til birligi g'oyasini keng targ'ib qildi va quvvatladi. Dastlab u o'sha davrning aksariyat musulmon ziyolilari kabi Rossiya musulmonlarining yagona tili bo'lishi kerakligi haqidagi g'oyaga qiziqish bildirdi.

Jadidlarning ma'rifatparvarlik yo'lida amalga oshirgan harakatlari borasida fikr yuritsak, bu borada Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan olib borilgan g'oyalar, harakatlarga alohida e'tibor qaratishimiz lozim. Avvalo shaxsiy hayotiga nazar solsak, Behbudiy boshqa jadid namoyondalari singari ma'rifatli oilada tavallud topgan. Jadidshunos olim Begali

2-TOM, 9-SON

Qosimovning fikriga ko'ra “ Behbudiy XX asr bo'sag'asidagi Turkistonning orzu-armonlaridan biri sifatida maydonga keldi.

Behbudiy quyi va yuqori maktabning isloh qilinishini millatning isloh etilishiga qiyosladi va uni umummilliy g'oya deb bildi. Millatga **“o'qumoq, o'qutmoq kerakdur. Bolalarga otalardan ilmi diniy va ilmi zamoniy meros qolsun”**, deya murojaat qilib, o'zi ilgari surgan milliy g'oyani barcha targ'ib qilishi zarurligini ta'kidladi. Behbudiyning umummilliy g'oyasi targ'iboti uchun milliy matbuot kerak edi. Jadidlar chiqara boshlagan gazeta-jurnallar rosmasiga fikr almashish, ilg'or g'oya va fikrlarni targ'ib etish, bahslashish maydoniga aylangan, demokratik qadriyatlarni o'zida aks ettirgan, fikrlar qarama-qarshiligini ko'tara oladigan, ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi tanqidiy maqolalarni yoritadigan matbuot nashrlari edi. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy muharrirlik qilgan “Oyina” jurnali ma'rifat va madaniyat tarqatish maqsadida millat va uning haq-huquqlariga, tarixiga, til va adabiyot masalalariga, dunyodagi ahvolga oid turlituman maqolalarni chop etdi. Shuningdek, ayni yo'nalishlardagi bahslar uchun minbar vazifasini o'tadi.

Behbudiy nazarida ma'rifat uchun birgina maktab kifoya qilmasdi. Zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bormoq, millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotidan ogoh bo'lmoq kerak edi. Binobarin, millat uchun shunday oyna kerak ediki, unda u o'z qabohatini ham, malohatini ham ko'ra olsin. Mana shu ehtiyoj va zarurat Behbudiyning teatr va matbuot sari boshladi. “Padarkush” shu tariqa maydonga keldi.

Xullas, 1911-yilda yozilgan “Padarkush” dramasi 1913-yildagina bosilib chiqadi. Kitob jildidagi “Borodino jangi va Rusiyaning fransuzlar bosqinidan xalos bo'lishining yubiley sanasiga bag'ishlanadi”, degan yozuv va uning Tiflis senzurasining ruxsati bilan chop etilishi shuni ko'rsatadiki, ish oson ko'chmagan. Pyesa bosilib chiqqandan keyin ham uni sahnaga qo'yish uchun yaqin bir yil vaqt ketdi. Muallif bu haqdagi xatlarga javoban kinoyaomuz: **“Turkistonda bekor odam yo'qki, xalq uchun ishlasa. Bekor kishi yo'qki, teatru sahnasiga chiqib, “masxarabozlik” qilsa”**, deb yozgan edi.

Mahmudxo'ja Behbudiy milliy g'oyasining yana bir targ'ibot quroli, bu – adabiyot edi. Jadidlar Navoiy, Fuzuliy, Sa'diy singari buyuk zotlar hayoti va ijodini chuqur bilgani sababli adabiyotni xalqqa yaqinlashtirishga, uning tilida yozishga intildilar va bu ishni uddaladilar. Ular tomonida ko'plab asarlar yaratildi. Shulardan biri Behbudiyning “Padarkush” dramasi hisoblanadi. Bu birinchi o'zbek dramasi edi. 3 parda 4 manzarali bu asar mazmunan sodda bo'lib, o'qimagan, johil va nodon bolaning o'z otasini o'ldirgani haqida edi. Behbudiy bu asar janrini “milliy fojia” deb atagan.

Behbudiyning Turkiston jadidchiligida tutgan o'rni, uning bu harakat g'oya va fikrlarining yoyilishida, ijtimoiy-siyosiy sohaning turli jabhalarida islohotlarni amalga

2-TOM, 9-SON

oshirishdagi faoliyatini baholashda, tabiiyki, u yozib qoldirgan fikrlar, asarlar katta ahamiyatga ega

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z davrining ilg‘or kishisi sifatida ijtimoiy-siyosiy, madaniy hayotdagi yechilishi lozim bo‘lgan muammo va kamchiliklarni o‘z ko‘zi bilan ko‘rdi, jamiyat tanazzulini his etdi. U o‘z fikr-mulohazalarini xalqqa tanqidiy, xalqchil ruhda yetkazishga harakat qildi, bartaraf etish yo‘llarini izladi. Taraqqiyparvar boshqa xalqlar bilan ijtimoiy munosabatlarga kirmay turib, jahon madaniyatiga, milliy taraqqiyotga erishib bo‘lmasligini, o‘zga millatlar turmush tarzining ibratli jihatlaridan foydalanish zarurligini to‘g‘ri anglab yetdi. Shuningdek, uning qarashlarida taraqqiyotning moddiy asosini mustahkamlash, ya’ni, eng avvalo, iqtisodiy madaniyatni yaratishga asosiy e’tiborni qaratgan holda ma’naviy zaminni mustahkamlash masalasi bosh o‘ringa olib chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. “Mahmudxo‘ja Behbudiy” - N. Karimov. Toshkent 2) Mahmudxo‘ja Behbudiy tanlangan asarlar 2-jild
2. X.S.Ashurova. Jadidchilik g‘oyalarining vujudga kelish tarixiga oid falsafiy qarashlar. SamDU. Ilmiy axborotnoma. 2020. № 6.
3. Herman Vamberi. Ma’rifat yo‘lidagi uyg‘onish. Tafakkur. 2000. 2-son.
4. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Muhtaram yoshlarg‘a murojaat. “Oyina”. 1914. 41-son.
5. B.Qosimov. Jadidchilik. O‘zbek tili va adabiyoti. 1990. № 4.
6. R.Shamsutdinov. Jadidchilik: Haqiqat va uydirma. Muloqot. 1991. № 11.

